

КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИ ВА УЛАРНИ СОЛИҚҚА ТОРТИШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11399177>

Эрханов Муҳаммаджон Абсайитович

“Солиқлар ва солиққа тортиш” кафедраси мустақил
изланувчиси

Аннотация. Илмий тезисда кичик бизнес субъектлари, уларни аниқлаш мезонлари, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши, кичик бизнес субъектларини солиққа тортиш тартиби таҳлил қилинган. Шунингдек, кичик бизнес субъектларини солиққа тортиш тартибидаги айрим муаммолар, уларни бартараф этиш йўллари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: кичик бизнес субъектлари, якка тартибдаги тадбиркор, микрофирма, кичик корхона, солиққа тортиш.

Жаҳон солиқ амалиётида кичик бизнес субъектлари учун солиқлар бўйича бир қатор қулайликлар, енгилликлар яратилган. Айниқса, ривожланаётган ва ўтиш иқтисодиёти кузатилаётган мамлакатларда кичик бизнес субъектлари давлат томонидан ҳар томонлама қўллаб-қувватланади. Мамлакатимизда ҳам кичик бизнесни ривожлантириш учун кенг имкониятлар яратилган бўлиб, натижада уларни иқтисодиётда тутган ўрни тобора мустаҳкамланиб бормоқда. Шундай имкониятлардан бири уларни солиққа тортиш тизимидаги енгилликлар ва қулайликлар бўлиб, бу асосан солиққа тортишнинг соддалаштирилган тартибини, солиқ имтиёзлари ва преференцияларни қўллашни назарда тутади.

Ўзбекистон Республикаси солиқ тизимида кичик бизнес субъектлари учун солиқ солишнинг соддалаштирилган тартиби кўп йиллар давомида қўлланилиб, солиқ тизимида муҳим ўрин эгаллаган бўлса, солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепциясининг қабул қилиниши соддалаштирилган солиқ тизимига янгича ёндашув даврини бошлаб берди.

Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепциясини асосий йўналишларидан бири сифатида “иқтисодиётга солиқ юкининг даражасини камайтириш, шунингдек, солиқ солишнинг соддалаштирилган ва умумбелгиланган тизими бўйича солиқларни

тўлайдиган хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги солиқ юки даражасидаги номуносибликларни бартараф этиш”[1] белгиланди. Натижада, кичик бизнес субъектлари зиммасидаги солиқ юкининг ошишига олиб келди. Кичик бизнес субъектларини солиққа тортишнинг соддалаштирилган даври ва уларни солиққа тортишнинг амалдаги тартибини солиштириш орқали таҳлил қилиш, бу борадаги мавжуд муаммоларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш муҳим аҳамиятга эга. Юқоридагилардан келиб чиқиб, мамлакатимизда кичик бизнес субъектларини солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш айти вақтда долзарбдир.

Кичик бизнес субъектларини аниқлаш меъзонлари ҳар бир мамлакат қонунчилиги билан белгиланади. Ривожланган давлатларда ишчилар сони, товар айланмаси, асосий воситалар қиймати кабилар кичик бизнес субъектларини аниқлашдаги мезон сифатида қаралади.

Республикаимиз қонунчилигида кичик бизнес субъектларини аниқлашда икки хил ёндашув мавжуд. Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 2 майдаги “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги ЎРҚ-328-сон қонунида кичик тадбиркорлик субъектлари деганда яқка тартибдаги тадбиркорлар, микрофирмалар ва кичик корхоналар тушунилади. Шунингдек, мазкур қонунда микрофирма ва кичик корхоналарни аниқлаш мезони ҳам келтирилган бўлиб, ходимларининг ўртача йиллик сони қилиб белгиланган [2].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 10 февралдаги ПФ-21-сон фармонида асосан кичик тадбиркорлик субъектларини аниқлаш мезони сифатида уларнинг жами йиллик даромади ҳисобланади, яъни:

а) кичик тадбиркорлик субъектлари:

яқка тартибдаги тадбиркорлар;

микрофирмалар - таъсисчилари (иштирокчилари) жисмоний шахслар бўлган ҳамда жами даромади календарь йил давомида 1 миллиард сўмгача бўлган тадбиркорлик субъектлари;

кичик корхоналар - жами даромади календарь йил давомида 1 миллиард сўмдан 10 миллиард сўмгача бўлган ҳамда таъсисчилари (иштирокчилари) юридик шахслар бўлган тадбиркорлик субъектлари;

б) ўрта тадбиркорлик субъектлари - жами даромади календарь йил давомида 10 миллиард сўмдан 100 миллиард сўмгача бўлган тадбиркорлик субъектлари;

в) йирик тадбиркорлик субъектлари - жами даромади календарь йил давомида 100 миллиард сўм ва ундан юқори бўлган тадбиркорлик субъектлари [3].

Демак, кичик тадбиркорлик субъектлари деганда якка тартибдаги тадбиркорлар, микрофирмалар ва кичик корхоналар тушунилиб, амалдаги қонунчилик ҳужжатларини мувофиқлаштириш орқали уларни аниқлаш мезонини ягона тизимга келтириш мақсадга мувофиқ.

Кичик бизнес субъектларини солиққа тортиш амалдаги солиқ қонунчилигига асосан бир қатор хусусиятларга эга. Бунда уларни йиллик товар айланмаси ҳамда якка тартибдаги тадбиркор ёки кичик корхона эканлиги аҳамиятлидир.

Кичик бизнес субъектларини солиққа тортишнинг амалдаги тартиби бошқа тадбиркорлик субъектларини солиққа тортишдан фарқ қилмайди. Шу жиҳатдан олиб қараганда кичик бизнес субъектларини солиққа тортиш механизминини тадқиқ қилиш унчалик аҳамиятли кўринмасида, уларнинг мамлакат ЯИМдаги улушини 50 фоиздан ортиқни ташкил этиши бу борада алоҳида ёндашувни талаб этади.

1-жадвал

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши [4]

умумий ҳажмга нисбатан % да

Кўрсаткичлар	2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил	2022 йил	2023 йил 3-чорак
ЯИМ	62,4	56,0	54,8	54,1	51,8	51,2
Саноат	37,4	25,8	27,9	27,4	26,0	25,9
Қурилиш	73,2	75,8	72,5	72,5	71,5	74,2
Бандлик	76,3	76,2	74,5	74,5	73,9	-
Экспорт	27,2	27,0	20,5	20,0	29,6	30,1
Импорт	56,2	61,6	51,7	45,3	49,4	49,8

1-жадвал маълумотларининг таҳлили кўрсатмоқдаки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯИМдаги улуши юқори бўлсада, таҳлил қилинган йилларда мунтазам равишда камайиб борган, яъни 2018 йилдан 2022 йилга қадар 10,6 фоизли бандга камайиши кузатилган. Шу каби унинг саноатдаги улуши ҳам камайган. Қрилишдаги улуши нисбатан барқарор бўлса, бандликдаги улуши ҳам камайган. Экспортдаги улуши 2022 йилда кескин равишда ўсган бўлсада, шунга мос равишда импортдаги улуши ҳам ўсган.

Эътиборли жиҳати шундаки, кичик тадбиркорлик субъектларини аниқлаш мезони қандай бўлишидан қатъий назар уларнинг солиқ мажбуриятлари жами йиллик даромадларидан келиб чиқиб белгиланади. Бунда йиллик даромади юз миллион сўмгача бўлган якка тартибдаги тадбиркорлар учун қатъий белгиланган солиқ ёки жами йиллик даромадларини декларациялаш орқали солиққа тортиш тизими амал қилса, жами йиллик даромади юз миллион сўмдан ошган якка тартибдаги тадбиркорлар, йиллик оборотидан қатъий назар микрофирмалар ва кичик корхоналар учун солиққа тортиш тизими бир хил қилиб белгиланган (2-жадвал).

2-жадвал

Кичик бизнес субъектларини солиққа тортиш тартиби [5]

Реализация тушумлари миқдори	Солиқ тури	Солиқ ставкаси	Солиқларни тўлаш тартиби
100 млн. сўмгача (ЯТТ)	Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи	қатъий миқдордаги суммада	Қатъий белгиланган миқдордаги солиқ амалга ошириладиган фаолият тури учун белгиланган миқдорда тўланади.
		12 фоиз	ЯТТ даромад солиғини жами йиллик даромадлар тўғрисидаги декларация асосида тўлашлари мумкин.
100 млн.сўмдан 1 млрд.сўмгача (ЯТТ, микрофирма, кичик корхона)	Айланмадан олинадиган солиқ	4 фоиз	Айланмадан олинадиган солиқни тўлайди (ёки ихтиёрий равишда ҚҚС ва фойда солиғини тўлашга ўтиши мумкин).
1 млрд.сўмдан юқори (ЯТТ, микрофирма, кичик корхона)	Кўшилган қиймат солиғи	12 фоиз	ҚҚС ва фойда солиғини тўлайди (бунда фойда солиғини содалаштирилган тартибда тўлашни танлаши мумкин).

Кичик бизнес субъектларини солиққа тортишнинг мазкур тартиби 2019 йилдан эътиборан қўлланилиб, бугунги кунда тадбиркорлик субъектлари унга анча мослашдилар. Рақамларни таҳлил қиладиган бўлсак, 2023 йилда 64 272 та кичик бизнес корхоналари фаолият кўрсатган. Кичик корхоналарнинг жами товар айланмаси 152,7 трлн сўмни ташкил этиб, улар томонидан давлат бюджетига 11 трлн сўмга яқин солиқ тўланган (жами солиқ тушумларининг 6,6 фоизини ташкил этган). Мазкур корхоналарга қўлланилган солиқ имтиёзлари эса 4,1 млрд сўмни ташкил этган [6].

Республикада фаолият кўрсатаётган якка тартибда тадбиркорлар сони 240,7 минг нафарни ташкил этиб, 2022 йилга нисбатан 2,6 мингтага ёки 1,1 фоизга кўпдир. Ушбу тадбиркорлик субъектларининг 195,0 минтаси (81,0%) даромад солиғини қатъий белгиланган миқдорда тўловчилар, 43,1 минтаси (17,9%) айланмадан олинадиган солиқни тўловчилар, 2,6 минтаси (1,1) умумбелгиланган солиқларни тўловчилар ҳисобланади [6].

Иқтисодиёт тармоқлари кесимида чакана савдо фаолияти билан банд бўлган якка тартибдаги тадбиркорлар улуши 46,3 фоизни ташкил қилса, маиший хизмат кўрсатиш ва хунармандчилик фаолиятлари билан тегишлича 10,9 ва 8,8 фоиз, бошқа фаолият турлари билан 34,0 фоиз тадбиркор банд бўлган [6].

Демак, кичик бизнес субъектларини солиққа тортишнинг амалдаги тартиби давлат бюджети даромадларини шакллантиришга, тадбиркорлик субъектларининг самарали фаолият кўрсатишига омил бўлиб хизмат қилмоқда. Шунга қарамаздан тизимда айрим муаммолар кузатилаётганлигини таъкидлаш лозим.

Биринчидан, кичик бизнес субъектларини аниқлаш меъзонини ягона тизимга келтириш мақсадга мувофиқ. Амалдаги иккита норматив-ҳуқуқий ҳужжатда уларни аниқлашнинг турли хил мезонини келтирилганлиги, кичик бизнес субъектларига нисбатан турлича ёндашувга сабаб бўлмоқда.

Иккинчидан, солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепциясида “йиллик оборот (тушум)нинг 1 миллиард сўм этиб белгиланган чегаравий миқдори 3 йилда камида бир марта қайта кўриб чиқилиши”[1] белгиланган бўлсада, шу

вақтга қадар ушбу меъёр қайта кўриб чиқилмади. Бу эса, инфляциянинг таъсирини эътиборга олган ҳолда солиқ тўловчилар йиллик оборотидаги ўсиш даражасини инобатга олинмаслигига сабаб бўлмоқда.

Олиб борилган тадқиқот натижаларига кўра хулоса қилиш мумкинки, кичик бизнес субъектларини солиққа тортишнинг амалдаги тартибини такомиллаштириш орқали улар фаолиятини янада кенгайтириш, шу билан бирга давлат бюджети даромадларини ошириш имконияти яратилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги ПФ-5468-сон фармони, <https://lex.uz/docs/3802378>
2. Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 2 майдаги “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги ЎРҚ-328-сон қонуни, <https://lex.uz/acts/2006789>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 10 февралдаги “Тадбиркорлик субъектларини тоифаларга ажратиш мезонлари ҳамда солиқ сиёсати ва солиқ маъмуриятчилигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-21-сон фармони, <https://lex.uz/docs/6379809>
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агаентлиги маълумотлари, <https://stat.uz>
5. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси, <https://lex.uz/docs/4674902>.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Солиқ кўмитаси маълумотлари, <https://soliq.uz>